

stichting orgelkring "hendrik niehoff"

gevestigd te 's-hertogenbosch

Programma van het concert in de Sint-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch
op dinsdag 19 augustus 2008 om 20.00 uur door **Kees van Houten**

Kees van Houten werd in 1940 geboren te Helmond. Na een gymnasiumopleiding studeerde hij aan het Brabants Conservatorium te Tilburg de hoofdvakken piano en orgel bij respectievelijk Paul Niessing en Hub Houet. In 1963 behaalde hij de onderwijsakte B piano en in 1965 het solodiploma orgel. Hij won prijzen bij improvisatie-concoursen te Bolsward en St. Albans (Engeland). Sinds 1957 is Kees van Houten organist van de St. Lambertuskerk te Helmond, waar hij het historische Robustelly-orgel uit 1772 bespeelt. Hij viert dus dit jaar zijn gouden organisten-jubileum. Van 1971 tot 1992 was hij hoofdvakdocent orgel aan de Hogeschool voor de Kunsten, Faculteit Muziek, te Utrecht. Samen met Marinus Kasbergen maakte Kees van Houten vanaf 1972 een diepgaande studie van de getallensymboliek in de muziek van J.S.Bach. Deze studie resulteerde in het boek "Bach en het getal" (1985) en "Bach, die Kunst der Fuge en het getal" (1989) (beiden in 1991 vertaald in het Frans). Vervolgens publiceerde hij in de serie "Van Taal tot Klank" muziek-psychologische beschouwingen over belangrijke koraalbewerkingen voor orgel van Bach: achtereenvolgens het Orgel-Büchlein (1992), het "Dritter Theil der Clavier Übung" (1997) en de Leipziger Orgelkorallen (1997). Deze uitgaven werden gecombineerd met CD-opnamen van deze werken op het Robustelly-orgel te Helmond. In dezelfde serie verscheen in 1998 het boek "Ich kenne des Menschen nicht", over de Kruisvorm in Bach's Matthäus-Passion (in 2000 vertaald in het Duits), in 2002 het boek "...propter magnam gloriam tuam" over Bachs Hohe Messe, en in 2006 het boek "De Universele Bach, voor kenner en liefhebber". Als concerterend organist treedt Kees van Houten op in binnen- en buitenland. Een heel bijzonder karakter hebben zijn concerten "Bach rond de speeltafel". Indien mogelijk zit het publiek rond de orgelbank en ziet de organist spelen. Per werk wordt uitgebreid uitleg gegeven over de compositie en een thema of koraalmelodie apart voorgespeeld. Bij koraalbewerkingen wordt de relatie tekst-muziek behandeld. Daarnaast geeft hij zowel voor vakmensen als voor amateurs en leken lezingen, workshops en interpretatiecursussen in Nederland en daarbuiten, met name over de muziek van Bach en heel speciaal over onderwerpen als Ars Retorica (relatie tekst - muziek) en het eeuwenoude Pythagoreïsche en Middeleeuwse drieluik Muziek - Getallenleer (Arithmetica) - Kosmologie.

Werken van Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Praeludium und Fuge in C-dur, BWV 545

Dit feestelijke, vitale werk wordt gekenmerkt door een grote spontaniteit en openheid. In het beknopte Praeludium voeren levendige motieven in pedaal en manueel een bewogen dialoog met elkaar. Het fugathema ademt een grote doelgerichtheid en vastberadenheid. In een prachtig volgehouden ritmische cadans werkt dit oergegeven zich door de meest belangrijke majeur- en mineurtoonsoorten heen naar een magistrale afsluiting in C-dur.

Diess sind die heil'gen zehen Geboth, BWV 678 (a 2 Clav. et Ped. Canto fermo in Canone)

Diess sind die heil'gen zehen Geboth, die uns gab unser Herre Gott durch Mose, seinen Diener treu, hoch auf dem Berg Sinai, Kyrieleis.
In deze compositie verschijnt de koraalmelodie in strenge canon (in het octaaf) in de linkerhand (middenstemmen), waardoor de onverbiddelijkheid van het Goddelijke gebod wordt gesymboliseerd (canon betekent letterlijk "wet"). Tegen deze objectieve cantus firmus-fragmenten laten twee manueelstemmen rechts en de continuo in het pedaal een subjectieve, menselijke muziek horen, mild en smekend in fraaie suspiratio (zucht)-figuren en chromatiek, haast een smeekbede om hulp bij het onderhouden van Gods wetten. Ook hier treden imitatie-effecten op, maar ze kloppen niet precies..... het is moeilijk voor de mens de Goddelijke wetten na te leven. Op ongeëvenaarde wijze worden in dit stuk twee uitersten met elkaar gecombineerd: de bovenpersoonlijke muziek van het Godsrijk, de Harmonie der Sferen, en de zeer persoonlijke menselijke klanken van de aarde.

Twee bewerkingen over "Liebster Jesu, wir sind hier" BWV 730 en 731

Liebster Jesu, wir sind hier, dich und dein Wort anzuhören; lencke Sinnen und begier auf die süßen Himmels-Lehren, dass die Herzen von der Erden gantz zu dir gezogen werden.

In deze twee expressieve en liefvallige bewerkingen ligt de melodie in de bovenstem. In BWV 730 is zij in lange noten opgenomen in een rustige, licht versierde, maar vol klinkende vijfstemmige koraalzetting. De kleine dissonanten in de harmonie hebben niet zozeer het karakter van smart, maar veeleer van een lichte tinteling en verrukking. In het tweede gedeelte van dit werk, waar in de tekst de wens wordt uitgesproken "dass die Herzen von der Erden gantz zu dir gezogen werden", ontstaat er even wat meer beweging, zowel in de cantus firmus (versieringen en omspelingen) als in de tegenstemmen (doorgaande zestienden en achtsten). In BWV 731 verschijnt de melodie uitkomend en is rijk gecoloreerd, terwijl de tegenstemmen zorgen voor een eenvoudige, licht-contrapuntische ondergrond. Op de woorden "gezogen werden" springt de cantus firmus plotseling naar de hoge g, als symbool van de aantrekkingskracht van God in de hemel. Beide stukken ademen een warme, gevoelige atmosfeer en geven treffend uiting aan het tekstdedeelte "lencke Sinnen und Begier auf die süßen Himmels-Lehren".

O Mensch, bewein dein Sünde gross, BWV 622 (a 2 Clav. et Ped.)

O Mensch bewein dein Sünde gross, darum Christus seines Vaters Schoss äussert und kam auf Erden. Von einer Jungfrau rein und zart für uns er hie geboren ward, er wollt der Mittler werden. Den Todten er das Leben gab, und legt darbey all Kranckheit ab, biss sich die Zeit herdrange, dass er für uns geopfert wird, trug unser Sünden schwere Bürd, wohl an dem Creutze lange.

Deze bewerking is genomen uit het Orgel-Büchlein, een verzameling koraalvoorspelen voor het gehele kerkelijke jaar, waarvan de meeste stukken gecomponeerd werden in Weimar in de jaren 1713-1717. Het melodisch curvenpatroon van de rijk geornamenteerde cantus

firmus (uitkomend in de sopraan) verloopt via kleine intervallen (doorgangs- en wisselnoten), die in korte ritmische pulsen voortdurend omhoog en omlaag gaan, niet regelmatig, maar in onverwachte, onberekenbare energiepatronen en bewogen uithalen (na plotselinge rusten), precies zoals gebeurt bij het snikken: een treffend beeld van de mens die treurt om zijn zonden en om het lijden van Christus. De vele lange en korte trillers bevestigen dit idee. Drie begeleidende stemmen zorgen voor een sensitieve harmonische ondergrond met licht polifone lijnen. Samen met de rijk uitgesponnen melodie ontstaat een verfijnd, gevoelig klankenspel, waarin allerlei details van de tekst plastisch door Bach belicht worden. Men lette vooral op de gedurfde samenklanken en de hiermee gepaard gaande tempovertraging aan het slot van het stuk (adagissimo), waar in de tekst staat geschreven “trug unser Sünden schwere Bürd, wohl an dem Creutze lange”.

Wir glauben all' an einen Gott, BWV 680 (In Organo pleno, con Pedale)

Wir glauben all' an einen Gott, Schöpfer Himmels und der Erden.

In dit stoere plenumstuk dient de kop van de nogal lange koraalmelodie, in ritmisch sterk geprofileerde vorm, als uitgangspunt voor een streng fugatische compositie. Het betreft een motief van vier noten, met een sterke beaccentuering van de eerste twee, dat op karakteristieke wijze de begintekst “Wir glauben all” in klanken omzet. Dit motief loopt als een vastberaden uitroep door alle manuaalstemmen heen. Het pedaal heeft een zeer opvallende partij: zes maal verschijnt met tussenpozen een karakteristiek gegeven in de belangrijkste toonsoorten. De melodie van dit thema (een reeks stijgende, gebroken tertsen en dalende secunden) drukt op geniale wijze de kracht en onwankelbaarheid van het geloof uit. De zes pedaalblokken verwijzen wellicht naar de zes scheppingsdagen (“Schöpfer Himmels und der Erden”).

Nun komm der Heyden Heyland, BWV 659 (a 2 Clav. et Ped.)

*Nun komm der Heyden Heyland, der Jungfrauen Kind erkannt,
des sich wunder' alle Welt, Gott solch Geburt ihm bestellt.*

Onder Bach's koraalvoorspelen voor orgel is geen bewerking te vinden, waarin de melodie zó rijk uitgebouwd en geornamenteerd is als in dit meesterwerk. De versieringskunst gaat hier zóver dat de oorspronkelijk zeer eenvoudige melodie (31 noten) bijna niet meer te herkennen is; door toevoeging van vele doorgangs- en wisselnoten en vooral ook doordat de omvang van de melodie naar boven helemaal doorbroken wordt is zij onherkenbaar getransformeerd_> tot een rijke cantilene (306 noten), die de cantus firmus ver uittilt boven zijn sobere uitgangspunt en deze tegelijkertijd onvermoede diepte verleent. Deze volledige vrijmaking van een uiterst beperkt uitgangspunt geeft treffend uitdrukking aan het theologische gegeven, dat de “Heyden Heyland” (verlosser der volken) wordt aangeroepen om de mensheid te komen bevrijden en verlossen. De als een smeekbede klinkende cantilene wordt gespeeld door de rechterhand met een uitkomende stem, terwijl twee stemmen in de linkerhand en een in het pedaal zorgen voor een sfeervolle harmonische en licht contrapuntische begeleiding.

Herr Jesu Christ, dich zu uns wend, BWV 726 en BWV 709

Herr Jesu Christ, dich zu uns wend', dein Heil'gen Geist du zu uns send mit Hilf und Gnad er uns regier und uns den Weg zur Wahrheit führ.

BWV 726 is een spontane volle koraalzetting van het Pinksterlied, waarbij de vier melodiefrazen aan elkaar verbonden worden door virtuoos en fantasierijk passagespel. In BWV 709 ligt de melodie als cantus firmus uitkomend en fraai gecoloreerd in de bovenstem, terwijl de tegenstemmen een karakteristiek motief contrapuntisch uitwerken. In beide bewerkingen laten chromatische lijnen en dissonante harmonieën tijdens de laatste koraalfrase symbolisch horen hoe moeilijk de “Weg zur Wahrheit” voor de mens te vinden is.

Vor deinen Thron tret ich, BWV 668

Vor deinen Thron tret__ ich hiermit, o Gott, und Dich demüthig bitt, wend dein genädig Angesicht von mir betrübtem Sünder nicht.

“Vor deinen Thron” is één van Bach's laatste composities, wellicht zijn zwanenzang. Het is een ingrijpende omwerking en uitbreiding van het reeds rond 1713 voor het Orgel-Büchlein gecomponeerde “Wenn wir in höchsten Nöthen sein” BWV 641. Beide teksten hebben dezelfde melodie als uitgangspunt. De compositorische uitwerking van dit stervenslied doet vermoeden dat met name ook het vijftiende couplet voor Bach de inspiratiebron moet zijn geweest: *Ein selges Ende mir beschwer. Am jüngsten Tag erweck mich, Herr, dass ich dich schaue ewiglich. Amen, Amen, erhöre mich!* De koraalmelodie ligt in lange noten in de sopraan en is in vier parten verdeeld, die in de tegenstemmen steeds worden voorbereid met vóórimitaties. Deze vóórimitaties houden zich exact aan de eenvoud van het oorspronkelijke lied, zowel in melodisch als ritmisch opzicht. Daardoor krijgt het stuk een sterk vocaal karakter en herinnert aan de oude motetvorm uit de Renaissance, de periode, waarin muziek slechts tot doel had een afspiegeling te zijn van Gods volmaakte schepping. Wellicht wil Bach met dit teruggrijpen op de oorsprong van het polifone denken aangeven dat het sterven eigenlijk een terugkeer is naar de oerbron, waarbij de mens zich ontdoet van alle effecten van het leven en zich tenslotte geplaatst ziet voor de meest wezenlijke vraag, ontdaan van alle uiterlijke franje, namelijk of hij er een beetje in geslaagd is een evenbeeld van de Schepper te worden.....

Fantasia und Fuge in g moll, BWV 542

De Fantasia is een treffende uiting van de “Stylus phantasticus”. Het werk opent met een grandioze cadens, waarbij de voornaamste accoord-functies van de toonsoort op fantasierijke wijze door lange, zwierige notenreeksen met elkaar worden verbonden. Deze elementen bepalen het verdere verloop van het stuk, waarbij echter tot tweemaal toe een rustige passage optreedt, die een kort motief imitatorisch verwerkt. De talrijke modulaties (overgangen van de ene toonsoort in de andere) getuigen van een ongehoorde durf en kracht en maken een overrompelende indruk. Het bekende Fugathema is waarschijnlijk afkomstig van een Nederlands volkslied. De contrapuntische uitwerking, de verbazingwekkende architectuur en vooral het prachtig volgehouden constante ritme maken deze Fuga tot een der meest briljante en monumentale werken uit de gehele orgelliteratuur.

Voor overige orgelconcerten in de serie Hendrik Niehoff: zie folder en www.orgelconcerten-hendrik-niehoff.nl

Orgelconcerten in de regio: www.brabantorgel.nl